

Een missie voor Defensie

Veteranen en overvloedig geneeskundig materieel

Binnen de doelstellingen van de ministeries van Defensie, Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking is een breder gebruik van militair-geneeskundige kennis en overvloedig militair geneeskundig materieel mogelijk. Het zwaartepunt hoeft niet louter bij CIMIC (Civil-Military Cooperation) te liggen, want ook vóór of na een missie kunnen er betrekkingen zijn met een land. Soms door persoonlijke contacten, soms door specifieke activiteiten in ‘focuslanden’ die op de agenda staan van Defensie/Internationale Militaire Samenwerking (IMS). Het ondersteunen van deze projecten kan leiden tot een betere psychosociale verwerking van een missie bij defensiepersoneel, terwijl sommige landen op den duur een bijdrage kunnen leveren aan Nederlandse (defensie-)activiteiten in het kader van ontwikkelingsamenwerking.

M.J.J. Hoejenbos, KTZAR b.d.*

De titel is bedoeld als cryptische en prikkelende samenvatting van dit artikel. Enerzijds staat er dat ex-militairen (veteranen) soms goede pleitbezorgers en uitdragers kunnen zijn van het Defensiebeleid. Anderzijds is bedoeld dat ook overvloedig militair geneeskundig materieel nog erg nuttig kan zijn binnen dat beleid. Mens en materieel zijn eigenlijk niet ‘afgeschreven’. Er zijn steeds meer signalen die er op wijzen dat zij nuttiger ingezet zouden kunnen worden: een initiatief als Veteranen met een missie¹ lijkt nu meer steun te krijgen binnen

het Veteraneninstituut en de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO).²

In dit artikel wil ik aan de hand van mijn eigen werk voor de Bestuursstaf/Directie Militaire Gezondheidszorg (DMG) en Internationale Militaire Samenwerking, de Defensie Materieel Organisatie (DMO) en het Commando DienstenCentra/Groep Gezondheidszorg enkele suggesties doen om het gebruik van ‘overvloedig’ personeel en materieel tot breder en beter gefundeerd beleid te verheffen.³

Projecten DMG

In andere artikelen staan de activiteiten die de auteur als ‘coördinator internationale militair-geneeskundige projecten’ namens DMG in diverse landen heeft uitgevoerd, al beschreven.⁴ Ook het jaarverslag van DMG (2006 en 2007) bevat een overzicht van die projecten.⁵ Als FLO-er heb ik tijd beschikbaar (en tevens kennis, ervaring en een relatienetwerk) om als een soort makelaar activiteiten tussen de verschillende spelers aan elkaar te knopen. Omdat ik

* De auteur is arts en sociaal-geneeskundige. Na een loopbaan van dertig jaar als marine-arts ging hij in 2006 met FLO. Hij werkt nu als zelfstandig health consultant, onder meer voor Artsen zonder Grenzen en de Oorlogsgravenstichting.

1 Zie: www.veteranenmeteenmissie.nl.

2 Zie: www.ncdo.nl; zie voor een verslag van een recente conferentie van Veteranen met een missie *Checkpoint*, 8, nr. 1 (januari/februari 2008) en nr. 2 (maart 2008).

3 De auteur is samen met KAP b.d. P.J. Augustijn door de Directeur Militaire Gezondheidszorg gevraagd deze activiteiten uit te voeren.

4 Zie: M.J.J. Hoejenbos, ‘Militair-geneeskundige uitwisseling met 3 potentiële NATO-partners’ in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 59, nr. 5 (september 2006) blz. 167-171; M.J.J. Hoejenbos, ‘Fysiotherapievlugel in militair ziekenhuis in Albanië vernoemd naar Nederlandse militair arts’ in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 59, nr. 2 (maart 2006) blz. 61-63; ‘De militaire Gezondheidszorg in Suriname, een volgende stap’ in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 61, nr. 2 (maart 2008) blz. 61-66.

5 Jaarverslag Directie Militaire Gezondheidszorg 2006, hoofdstuk 8.

in eerste instantie binnen het Defensiebeleid en netwerk functioneer is de focus in het buitenland primair gericht op de militair-geneeskundige dienst.

Maar het is ook mogelijk andere projecten te starten die in het verlengde van het Defensiebeleid liggen (bijvoorbeeld als vervolg op CIMIC-projecten, of als wegbereider van nieuw beleid). Overtollig militair-geneeskundig materieel is daarbij soms als belangrijk ‘tastbaar’ product te gebruiken. Maar ook de uitwisseling van kennis wordt hogelijk op prijs gesteld. Nederland biedt enkele specifieke cursussen aan, die niet alleen erg gewild zijn bij militaire collega's in Oost-Europa, maar waardoor ook een internationaal netwerk van militair geneeskundigen ontstaat. De spil van dat netwerk is de Nederlandse militaire geneeskunde.⁶

Als totaal geven deze activiteiten een goede naam aan de Nederlandse militair-geneeskundige dienst. Maar er kunnen ook contacten ontstaan die in de toekomst nuttig kunnen zijn voor Nederland: als een andere partner in een internationale missie een Nederlandse militair behandelt, is de kans groter dat er volgens Nederlandse normen en principes gehandeld wordt. Ook kan er op den duur wellicht uitwisseling van personeel plaatsvinden.

Beleid van drie ministeries

In de huidige regeringsperiode ligt het zwaartepunt in het beleid voor Internationale Samenwerking bij post-conflictgebieden en falende staten zoals het Grote-Meren gebied, de Hoorn van Afrika, Afghanistan, Irak en de westelijke Balkan. Nederland vindt het belangrijk dat de hulp van Ontwikkelingssamenwerking zo effectief mogelijk is. Daarom is gekozen voor een geïntegreerde benadering, waarbij deskundigen van Buitenlandse Zaken nauw samenwerken met hun collega's van andere betrokken ministeries, met name Defensie en Economische Zaken. Op die manier verloopt de inzet van financiële, politieke, economische en eventueel militaire instrumenten in overeenstemming. Daarbij wordt ook de rol van maatschappelijke organisaties en burgers niet vergeten.

FOTO: AUTEUR

Het wagenpark van het militair gezondheidscentrum in Skopje telt enkele Nederlandse ambulances

Vredesopbouw geldt als een noodzakelijk onderdeel van wederopbouw, naast noodhulp, het repareren van de infrastructuur en economisch herstel. Doel is een dialoog te creëren tussen de voormalige vijanden en een verzoeningsproces op gang te brengen. Dat lukt vaak door kleine, lokaal werkende organisaties te steunen. Ook kerken en media nemen een belangrijke plaats in. In Afghanistan wordt de geïntegreerde aanpak de afgelopen jaren met succes in praktijk gebracht. Nederlandse militairen, diplomaten en ontwikkelingswerkers zorgen ieder vanuit hun eigen taak en verantwoordelijkheid voor de opbouw van het land.

Afrika

Nederland houdt bijzondere aandacht voor de ontwikkeling van het Afrikaanse continent. Daarbij gaat het zowel in het Grote-Meren gebied (Burundi en Congo), als in de Hoorn van Afrika (Sudan/Darfur) om het creëren van vrede, veiligheid en politieke stabiliteit. Dit zijn immers noodzakelijke voorwaarden voor we-

⁶ Battlefield Advanced Trauma Life Support (BATLS) en Basiscursus Infectieziekten en Uithemse Pathologie voor Algemeen Militair Arts (BIUPAMA).

deropbouw en duurzame armoedebestrijding. Daarnaast geven goede medische zorg, goed onderwijs en economische groei de mensen weer vertrouwen in de toekomst.

Om dit te bevorderen is het zowel in als buiten Afrika nodig te werken aan goede kaders voor ontwikkeling. Veel crises in Afrika moeten op allerlei terreinen tegelijkertijd worden bestreden, samen met Afrikaanse partners: zij geven aan wat in Afrika mogelijk is en hoe dat te doen. De uiteenlopende aspecten van de crises vereisen integraal beleid vanuit Nederland en een gemeenschappelijke aanpak vanuit Afrika, waar Afrikanen zelf de verantwoordelijkheid voor nemen.

Millenniumdoelstellingen

Naast de regeringsverklaring vormen de zogeheten millenniumdoelstellingen de richtlijn voor hulpactiviteiten in het buitenland. In 2000 stelden 189 staatshoofden en regeringsleiders tijdens de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een Millenniumverklaring op. Deze verklaring bevat acht ambitieuze doel-

stellingen voor de ontwikkeling van de Derde Wereld (zie figuur 1). In 2015 moeten deze gerealiseerd zijn.⁷

Verder dient de NCDO genoemd te worden, een organisatie die met name belast is met steun bij de uitvoering van kleinschalige hulpverleningsprojecten. De NCDO betreft mensen en organisaties in Nederland bij internationale samenwerking en ondersteunt hen met informatie, subsidie en adviezen. Om draagvlak voor internationale samenwerking te vergroten en om meer bekendheid te geven aan de millenniumdoelstellingen, organiseert de NCDO campagnes, debatten, onderwijsactiviteiten, exposities, mediaproducties en culturele projecten. Ook brengt de NCDO de inspanningen van overheid en burgers om de millenniumdoelstellingen te bereiken onder de aandacht.

Militaire gezondheidszorg als humanitaire hulp

Dit artikel is geschreven vanuit de kennis in de (militaire) gezondheidszorg. En gezondheidszorg is natuurlijk een bekend ‘humanitair’ product, dat enigszins lijkt te staan van de militaire insteek: het afdwingen van veiligheid, al dan niet met geweldsdreiging. In de loop van de jaren wordt meer en meer erkend dat veiligheid misschien wel een belangrijkere randvoorwaarde voor een menswaardig bestaan is dan gezondheidszorg. De basisvoorwaarden water, voedsel en onderdak (piramide van Maslow) hebben nauwelijks een humanitair effect als er geen veiligheid gegarandeerd is.

Nochtans blijkt gezondheidszorg hoog op de lijst te staan van ‘zinvolle’ en ‘neutrale’ humanitaire activiteiten.⁸ Geholpen organisaties en patiënten zijn dankbaar en blij en er is vaak positieve media-aandacht mee te halen. De hulpverleners voelen zich nuttig en geliefd. Vandaar dat Defensie en de militair-geneeskundige dienst op dit vlak graag mensen en materieel willen inzetten.

Argumenten voor en tegen

Natuurlijk zijn er argumenten tegen een (ongenuanceerd) inzetten van militaire middelen in

Figuur 1 De acht millenniumdoelstellingen

ILLUSTRATIE: MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN

7 Zie: www.millenniumdoelen.nl/atlas.
 8 M.J.J.Hoejenbos, 'Nieuwe inzet van de krijgsmacht' in: *Medicus Tropicus* 32, nr.4 (1994) blz. 7, 8; M.J.J.Hoejenbos, 'Geneeskundige en noodhulp' in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 57, nr. 4, (juli 2004) blz. 108-114.

de lokale civiele gezondheidszorg.⁹ Zo kan deze hulp het nationale gezondheidszorgplan doorkruisen, evenals de langdurige hulp van non-gouvernementele organisaties (NGO's). Soms wordt de militaire hulp niet geaccepteerd door de bevolking of geassocieerd met slechte ervaringen met militairen in het verleden.

De militaire gezondheidszorg is soms te weinig afgestemd op de noden van de bevolking in een ander land en het militair personeel is niet opgeleid voor deze taak. Maar het op een evenwichtige manier plannen, voorbereiden, coördineren en uitvoeren van specifieke projecten maakt op het gebied van gezondheidszorg veel zinvol werk mogelijk.¹⁰

In het algemeen is de (medische) *noodhulp* minder omstreten. Als er echt levensgevaar is voor een individu of bevolkingsgroep, al of niet door natuurrampen, dan geldt dat ieder mens en iedere hulpverlener alles in het werk moet stellen om te helpen.

In de praktijk is de grens van noodhulp en meer reguliere humanitaire hulp soms moeilijk te bepalen. Zelfs voor noodhulp zijn soms aparte vaardigheden en materialen noodzakelijk, die niet altijd bij Defensie aanwezig zijn. Maar bij direct levensgevaar ligt de drempel om desondanks alles te doen wat maar enigszins mogelijk is, lager.

Bij elk medisch steunverleningsproject moet dus uitvoerig bekeken worden in hoeverre die activiteiten binnen een missie uit te voeren zijn. Tijdens een missie kunnen omstandigheden immers veranderen en moet men beslissingen steeds heroverwegen. Na afloop van de missie moet zorgvuldige overdracht plaatsvinden van essentiële (medisch-) humanitaire activiteiten aan de lokale gezondheidsautoriteiten (al of niet via NGO's). In die fase is vast te stellen of er nog enige vorm van (bijvoorbeeld materiële) steun nodig is na het terugtrekken van de formele troepen. De in deze alinea beschreven activiteiten van de militair-geneeskundige dienst vallen niet onder CIMIC. De operationeel-geneeskundige organisatie voert ze rechtstreeks uit in het kader van de politiek-militaire opdracht van de missie.

Veteranen

Ex-militairen, met name zij die met Functioneel Leefstijdsontslag zijn, hebben ervaring in uitzendgebieden en kennis van de militaire organisatie en principes. Ze hebben doorgaans een passie voor het werk dat ze jarenlang hebben gedaan. Door regelmatige functieroulatie hebben ze een brede expertise en ervaring, maar ook vaak het gevoel dat ze hun werk 'niet volledig afgemaakt' hebben. De jonge FLO-leeftijd betekent dat velen op een aantal gebieden nog goed inzetbaar zijn.

Daarbij komt dat het voor de psychosociale verwerking – dus als nazorg – positief kan uitwerken indien ex-militairen de kans krijgen om nog relaties te onderhouden met mensen in uitzendgebieden. Het is niet zo dat deze activiteiten, of het teruggaan naar het missiegebied, voor iedereen 'heilzaam' werken. Vooral door de vrije keuze van een ex-militair om binnen zijn mogelijkheden steun te geven aan een dergelijk project kan echter een positief effect

Veteranen brengen ervaring mee en hebben passie voor hun werk

ontstaan. In een klein groepje van vroegere collega's kunnen de gesprekken, de taakverdeling en de activiteiten voor de burgerbevolking iets van de vroegere sfeer terugbrengen.

Overtollig militair materieel

Als gevolg van de nieuwe koers van Defensie in de afgelopen jaren is er veel overtollig materieel. De oorzaak ligt niet alleen in verkleining (opheffing van mobilisatiecomplexen, sluiting van kazernes en dergelijke), maar ook in verschuivingen van het soort materieel (mobielere krijgsmacht, humanitaire inzet, enzovoort). Dit overtollige materieel is soms nieuw (lees: weinig gebruikt) en goed bruikbaar. Het is

9 J. de Graaf, 'Militaire Noodhulp: de inzet van het Nederlandse noodhospitaal in Pakistan' in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 59, nr. 4 (juli 2006) blz. 137-143.

10 J. de Graaf, 'Militaire gezondheidszorg voor de lokale bevolking, een analyse' in: *Nederlands Militair Geneeskundig Tijdschrift* 60, nr. 2 (maart 2007) blz. 51-57.

robuust en bedoeld voor gebruik in slechtere klimatologische omstandigheden. Kortom: heel geschikt voor landen in een andere ontwikkelingsfase. Een voorbeeld zijn legertrucks, maar ook de vele matrassen en dekens zijn nog goed bruikbaar. Op geneeskundig terrein zijn door het opheffen van de mobilisatiecomplexen vele operatiekameruitrustingen vrijgekomen, die voor 'veld'-omstandigheden heel geschikt zijn.

FOTO AUTEUR

Overtollig militair-geneeskundig materieel

Natuurlijk neemt de hoeveelheid overtollig materieel af. Maar zij zal nooit opdrogen. De eenheid van materieel heeft grote voordelen voor onderhoud en opleiding. Vandaar dat er bij een verandering in de standaard (door nieuwe ontwikkelingen, nieuwe eisen of theoretisch einde levensduur) grotere hoeveelheden beschikbaar komen voor afstoting, zonder dat die allemaal 'kapot' zijn.

Inbedden en operationeel maken

Omdat het Defensiematerieel overheidseigendom is, zijn er strikte regels voor afstoting. In het algemeen loopt de route via de Dienst Domeinen, die het verkoopt. Bij verkoop via Domeinen geldt dat de koper het materieel afneemt 'zoals het er staat', dus met alle ken-

merken en eventuele gebreken. Voor geneeskundig materieel geldt dat het als 'tweedehands medisch instrumentarium' nauwelijks wat opbrengt.¹¹ Op zichzelf onbegrijpelijk, omdat veel van het materieel nog uitstekend bruikbaar is. Vooral in minder luxe omstandigheden is het militair-geneeskundig materieel bijzonder geschikt, bijvoorbeeld voor de geneeskundige diensten van andere krijgsmachten. Men kan die organisaties echter niet zien als 'willekeurige opkopers' en hen in de rij laten aansluiten bij Domeinen. De levering van geneeskundig materieel kan onderdeel zijn van de bilaterale steunverlening van Defensie, vastgelegd in een plan van de Beleidsstaf/afdeling Internationaal Militaire Samenwerking. In de meeste gevallen weerspiegelt dat plan een aantal aspecten in de samenwerking waarvan een eventuele materielevering onderdeel kan zijn. Dan moet ook de goede staat van het materieel gegarandeerd zijn. Dat materieel zal namelijk gebruikt worden in de militair-geneeskundige behandelingsketen, al dan niet in NAVO-verband. Daarvoor is vaak extra onderhoud en service nodig, maar ook uitleg over het gebruik en onderhoud (inclusief documentatie) aan de nieuwe eigenaar. Het gaat dus niet alleen om het afstoten van overtollig materieel, maar ook om het zorgvuldig inbedden en operationeel maken van dat materieel in een behandelingsketen van een land dat die specifieke behoefte geformuleerd heeft.

CIMIC

Civil-Military Cooperation is een NAVO-term die ondersteuning van de militaire opdracht door coördinatie en samenwerking tussen de militaire commandant en civiele actoren inhoudt. Onder die civiele actoren vallen ook de burgerbevolking en plaatselijke autoriteiten, alsmede (inter)nationale en non-gouvernementele organisaties en instellingen (bijvoorbeeld NGO's).¹² CIMIC is daarmee een inzetmiddel van de commandant dat hem in staat stelt doelen op korte en lange termijn te halen. Het gaat er bij CIMIC om de *hearts and minds* van de bevolking te winnen. CIMIC-activiteiten geven een positieve stimulans aan de wederopbouw van het land en bieden de civiele bevolking steun om mede door de verkregen veiligheid een

11 Ik spreek hier niet over medicijnen. Daarvoor gelden nog eens extra aparte (lees: stringente) regels.

12 Zie ook: www.landmacht.nl/organisatie/taken/Internationale_taken/Cimic/cimic.aspx.

nieuwe toekomst te kunnen starten. CIMIC is dus duidelijk een onderdeel van de operationele opdracht en wordt dus feitelijk afgesloten na beëindiging van de missie.

Een aparte afdeling bij de staf houdt zich bezig met CIMIC. De activiteiten horen afgestemd te zijn met de andere operationele afdelingen. Op geneeskundig gebied bestaat echter nog vaak onduidelijkheid over afbakening en overlap met de operationele geneeskundige zorg. Geneeskundig personeel, dat aanwezig is voor de militaire missie zelf, biedt bijvoorbeeld vaak steun aan de lokale gezondheidszorg. Maar soms wordt ook uit de CIMIC-pool geput. De levering van geneeskundig materieel loopt vaak via hetzelfde bevoorradingskanaal.

Steun aan partners

Er zijn landen waar het ministerie van Defensie (in overleg met Buitenlandse Zaken) een nauwere steunverleningsband mee heeft. Vaak bestaan er jaarlijkse formele bilaterale samenwerkingsplannen met deze landen. Dat is het geval in Oost-Europa, waar de relaties ten dele zijn voortgekomen uit eerdere missies. Onderdeel van deze plannen kan ook de geneeskundige samenwerking zijn. Het belang dat Defensie heeft bij deze samenwerking is dat deze landen zo op een snellere manier kunnen voldoen aan de NAVO-eisen of eisen van de Europese Unie. Zij kunnen toekomstige partners zijn en dus kunnen de defensietaken van NAVO en EU beter verdeeld worden. Tegelijkertijd kan overtollig materieel in deze landen nuttige afzet vinden.

Er zijn ook landen waarmee historische banden bestaan, zoals Suriname. Hiermee worden ook militaire en militair-geneeskundige contacten onderhouden. Dat is niet alleen uit oud sentiment, maar ook omdat het land Nederland iets kan bieden, bijvoorbeeld een prachtig oefengebied voor jungletraining.

De steunverlening verloopt via de Defensie-attaché in de betrokken landen. De attaché is gelieerd aan de Nederlandse ambassade.

Potentiële nieuwe steunverleningsrelaties

Het buitenlands beleid van Nederland strekt zich uiteraard uit over Afrika. Enerzijds als

Surinaamse militair met een door Nederland geschonken verbandtas

onderdeel van de diplomatie om – ook gezien potentiële markten – de Nederlandse belangen te behartigen. Anderzijds is de aandacht gericht op ontwikkelingssamenwerking.¹³ Dat laatste niet alleen vanuit een humanitaire doelstelling, maar ook om de stabiliteit op het Afrikaanse continent te bevorderen. In het verlengde daarvan liggen activiteiten van Defensie. Naast de hulp, rechtstreeks geleverd op basis van een specifieke missie (bijvoorbeeld Tsjaad of Darfur), kan er steunverlening plaatsvinden via de mili-

13 Zie ook: 'Het nieuwe beleid van Koenders' in: *Internationale Samenwerking 2007-9*, op internet via <http://www.isonline.nl/sbeos/doc/file.php?nid=63190>.

tair-diplomatieke kanalen. De Defensie-attaché kan in een land projecten uitzetten om te helpen bij de opbouw van een betrouwbare krijgsmacht. De militair-geneeskundige dienst en militair-geneeskundig materieel kunnen daarbij een goed en humanitair 'smeermiddel' zijn. Ook hier moet er voor gewaakt worden geen te westers georiënteerde zorg te introduceren.

Naast de militair-geneeskundige focus is het natuurlijk mogelijk civiele projecten te steunen. Maar de beoordeling van dergelijke projecten, van de inbedding in de lokale gezondheidsstructuur, van de effecten en van de continuïteit zijn feitelijk zaken waar defensiemedewerkers niet bij voorbaat verstand van hebben. Het biedt echter wel een uitdaging.¹⁴ Een goede afstemming en coördinatie is dus belangrijk. Sommigen zien daar juist voor militairen een belangrijke taak weggelegd.¹⁵

Kritische noten

Er zijn regelmatig kritische geluiden te horen over het effect van steun en ontwikkelings-samenwerking. De kloof tussen arm en rijk lijkt alleen maar te groeien en het geld zou niet bij de juiste mensen terechtkomen. De steun maakt de mensen afhankelijk en dwingt hen niet om zelf aan oplossingen te werken. De steun is vaak te 'westers' georiënteerd. Er zijn al vele modellen gemaakt om de ontwikkelingssteun effectiever te laten zijn. Daarbij is de huidige trend op overheidsniveau de integratie van verschillende steunvormen (BUZA/Ontwikkelingssamenwerking, Economische Zaken, Defensie). De wijze waarop defensie-activiteiten onderdeel van een groter geheel zouden moeten zijn, is ook onderwerp van discussie binnen de NAVO.¹⁶

Aan de andere kant lijkt er een tendens te zijn om vooral kleinschalige (particuliere) projecten te steunen. Het continue enthousiasme van

enkele initiatiefnemers kan tot kleine succesjes leiden. Ook mijn eigen ervaring met defensieprojecten is dat er aanhoudend druk uitgeoefend moet worden om een project in stand te houden en te laten slagen. Formele en bureaucratische procedures staan zulke positieve resultaten in de weg. Maar veteranen vertonen vaak een niet aflatende energie en laten zich niet uit het veld slaan.

Suggesties

Gezien de ervaringen met militair-geneeskundige projecten is er met geringe personele en financiële inspanning een groot positief effect te verkrijgen bij selectieve partners. Het collegiale – zowel militaire als medische – contact en het effect op de opbouw van de geneeskundige behandelingsketen hebben een positieve uitstraling. Afgeschreven militair materieel krijgt zo een tweede leven, dat de waarde op de tweedehands markt overtreft. Uit soortgelijke ervaringen bij DMO valt op te maken dat dit niet alleen geldt voor geneeskundig materieel. Misschien dat bij afstoting van materieel dus niet alleen naar de mogelijke opbrengsten in euro's gekeken moet worden.

Ook voor veteranen geldt vaak dat hun 'tweede leven' na hun actieve loopbaan niet om de euro's draait. Zij kunnen door hun specifieke kennis, relaties en enthousiasme pleitbezorger zijn van vredelievende, humanitaire en opbouwende projecten. Zij werken kleinschalig, maar daardoor wellicht efficiënt en effectief. Misschien kan Defensie dit soort mensen en hun projecten actiever steunen, bijvoorbeeld door materieel en andere faciliteiten beschikbaar te stellen, of door steun bij de invulling van douaneformulieren.

Oud materieel en ex-militair personeel kunnen in een tweede leven zeer nuttig zijn voor Defensie. Ingezet in specifieke buitenlandse projecten hebben beide een vermenigvuldigingsfactor voor defensie-investeringen. ■

14 Zie diverse artikelen in *Militaire Spectator* 177 (2008) (2).

15 Zie: Robert D. Kaplan, *Voorbij de grenzen van het Amerikaanse imperium. Reizen met soldaten over land, ter zee en in de lucht* (Utrecht, Uitgeverij het Spectrum, 2008).

16 John Shalikashvili, Lord Peter Inge, Klaus Naumann, Henk van den Breemen and Jaques Lanxade, *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership* (Lunteren, Noaber Foundation, 2007) op internet via www.csis.org/media/csis/events/080110_grand_strategy.pdf.